

des dels més antics textos literaris: «aquelles núvols han, del foc e de l'air, aquell apetit a anar ensús, e de l'aygua e de la terra han apetit de devellar a enjús», Llull (*Merav.* iv, § 6, Ag. I, 132). «Anam-nos-en a la Reyna, e dixem-li —Bé conexem --- la onta que vós e nós prenem, e ja-ssiam infant, nos ne venjarem --- en esta casa à una trapa: haurem dues cordes e assaer-vos-em en una taula, e aval<I>ar-vos-em d'aquí en jus; e enviarem, la nuyt que açò deurem fer, a N'Artal que venga aquí ab sa companya, e --- exir-vos-n'ets dejús la porta, e don Artal anar-se-n'à ab vós, e jo romandrè aquí a Saragoça», Jaume I (*Cròn.*, Ag., p. 39, § 23).

Dejús sovint ja com a preposició: «¿qual te sseria major pena: o que fosses *dejús* un gran munt ple de foc e de sofre, o la malaltia que sostens?», Llull (*Blanq.*, *NCl.* I, 178.2; de nou I, 243.25). «En lo món ha dues coses les quals, amagades, no tenen prou: la una és tresor amagat *dejús* terra, l'altra és seny e saber enclòs dins los pits de alcú, que no --- ne fa exercici» (traduint *fossus*), Eiximenis (*DComp.*, *CoDoACA* XII, 314).

Més tardà sembla ser l'usar *jus* tot sol, amb caràcter de mera preposició: «*jus* tancadura, / —dic— hostalera, / est' angevera / vós la-m tancau / e la-m guardau, / axí com l'ull, / car molt la vull», JRoig (*Spill*, 1400), i en diversos clàssics d'aquell temps. No en conec testimoni abans de la fi del S. XIV, en el *Boeci* de Genebreda: «los graus de conexença en les creatures han subordinació, com la un és sobre l'altre, e la un és *jus* l'altra: com lo pus alt grau de conexença és appellat intelligència --- lo segon grau és rahó ---» (Ag., p. 241).

JUSUM es troba ja en textos un poc tardans de llatí vulgar, com a substitut de *deorsum*, en particular l'*Itinerarium Antonini Placentini*, del S. VI (*KJRPh.* VII, 59; segons *FEW* III, 44a, ja en el S. IV?). En d'altres, de caràcter mig-literari i poc anteriors, com la *Mulomedicina Chironis*, el que apareix és el menys alterat *josum* —provinent del ll. *DEORSUM* per via fonètica regular—, que era la forma clàssica, i l'etimològica, evolució de *DE-VORSUM* (de *uortere/uertere* 'tombar, girar') en què es combinen el ll. *DE* 'tirant avall' i *VORSUM* 'girat'; el canvi de *josum* en *jusum* fou degut a la influència del contraposat *sursum*, ll. vg. *sūsum*, que resultava d'una combinació paral·lela de *su-* 'cap amunt' (cf. *super*, *sub* i altres elements més conservats en llengües indoeuropees pròximes): de *SU-U(O)RSUM*, en efecte, resultava *sursum*.

Conservat amplemment en les llengües romàniques: it. *giù*, fr. ant. *jus*, cast. ant. *yuso*, port. ant. *jušo*. Mentre que l'antiga llengua d'oc, on també es troba *jus*, hi mantingué forta concurrència la forma *jos*, prolongament del ll. vg. més antic *josum*, que així s'estén fins a l'Aran, on *dejós* 'sota' (pron. *dežús*) s'oposa a *desús* 'damunt'. També *jos* o *josso* és forma concurrent, i fins predominant, en aragonès antic: *yoso* (escrit *josso*) ja en docs. de 1060 i 1084 (a part d'altres que ja cito en *DCEC* IV, 784b41-51, i les que dóna Tilander, a propòsit dels *Fueros* de c. 1350, *RFE* XXII, 12; XI, 26), així com també *deyos(o)*, que sovint allà es contrau

en *djos*: «condiciones *suso* ditas, *diós* obligaci6n de todos nuestros bienes», 1299 (doc. de Sariñena, Nav. Tomàs, *Do. Ling. A-Ar.*, 73.78).

Aqueixes formes en *o* van existir també en català, però limitades a les zones pròximes a l'occità i a l'aragonès, o sigui el ross., el ribagorçà i alguna altra de bastant occidental i nòrdica. En les *VidesR*: *dejós* adv. «fé hom foc *dejós*», «fé metre *dejós* foc», «tramès la sua mare N'Alena en Jherusalem --- segons que *dejós* és recomtat» (fº 98r2, n. 57, 223v2, 168v2, 109v1, i més en el glossari).¹ Però també hi hagué casos ross. de *jos* amb altres oficis: «és dit Bertolomeu --- per so que les aygues d'ense<n>yamens escamp sà *jos*» (trad. *inferius*, 540.15), *VidesR*, 180v2; «lo tiraven alguns barons terrenals a *enyós*», *VidesR*, 241r2, i fins com a prep.: «de la c<u>al esgleya ix, de *jos* l'autar, una font», *VidesR*, 98r1; «si neguna obra de cayrós o de teules serà trobada mirma, *jos* la mida o motle de la cort, sia trencada e --- aquel de qui serà la dita obra pac la pena davayl escrita», ordonament perpinyanenc de c. 1284 (*RLR* IV, 363).

Però no és peculiar del Rosselló: «aquí, *jos* lo dit camí, ha un senyal ---» en les afrontacions d'Estamariu, *Spill* de Castellbò (98r.), 1518; *l(l)a jos* 'allà baix' (amb grafia ultracorrecta *jos*): «devalla a les planes de Sta. Maria e va là *jors* al cantó de Sta. Maria», en les afrontacions de Farrera, del mateix *Spill* (fº 51v); «que-ls ditz homes pusquen penre de la dita aygua, aytanta, e per aytant d'espasi com de sus, *de-jós* los molís, endret l'estayn» (l'estany de Puigcerdà), permís del rei de Mallorca, en l'any 1318 (*RLR* XXII, 150). I d'altres encara de *jos* a la franja pirinenca i occidental: doc. de Berga, entre 1215 i 1230 (*BABL* VII, 171, context a *MALTRET*), doc. de 1306 a les Corberes rosselloneses (cap a Vingrau, *RLR* VII, 50); *lajos* 'allà baix': «En P. de P. e En J. d'Alaric anaren a València per contar ab lo senyor rey: e estans *la-jos*, En R. --- veié al senyor rey e ---», Procés de Pere de Palau a Camarasa (1295-99, comprovant en el ms., fº 12r, § 165); «de dos sous *en jos*, lo Sayg de la Cort pot fer dret», *CostTort.* (Ol., p. 26); «(capítols) *dejós* scrits», bis, en doc. de Besora de Cardener de 1369 (Serra V., *BCEC* 1909, 273); «si algun hom o fembra metrà metzines *de jos* lo limidar o clavadura de porta de algú ---», en les ordinacions de la Vall d'Àneu de 1424 (*RFE* IV, 34).

Avui amb aquest vocalisme el mot ja no resta més que enllà de la Ribagorçana, del Montsec per amunt, pobles de fonètica aptixada: Mn. Navarro hi recollia juntament «*dichós* i *dechús*: devall, sota» (*I Congr. LCat.*, 229); ho sento a tot l'Isàvena: «allí *diçós* hi ha Casa de Quèu», Lasquarri; «baixa de *diçós* de la Virgen», «Casasnovas és *diçós* de Farreras», Güel; «*diçós* de la Roca de Rin», «*deçós* del Bombal», Pobla de Roda»; «La Poçina està *diçós* del llugà(r)», Torlarribera (1957); *dichós*, Benasc (Ferraz, 49). Altrament ja hem vist que en aragonès antic *deios* es contraïa en *djos*; i també s'ha estès això, segons la toponímia, fins a alguns parlars nostres de l'extrem NO.: *Mondiós* és un turonet baix (< *mont de jos*) en el vessant Nord